

Nazwy odzwierzęce w toponimii Stambułu

JULIA KRAJCARZ

Bibliotek Jagiellońska
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
krajcarz.julia@gmail.com

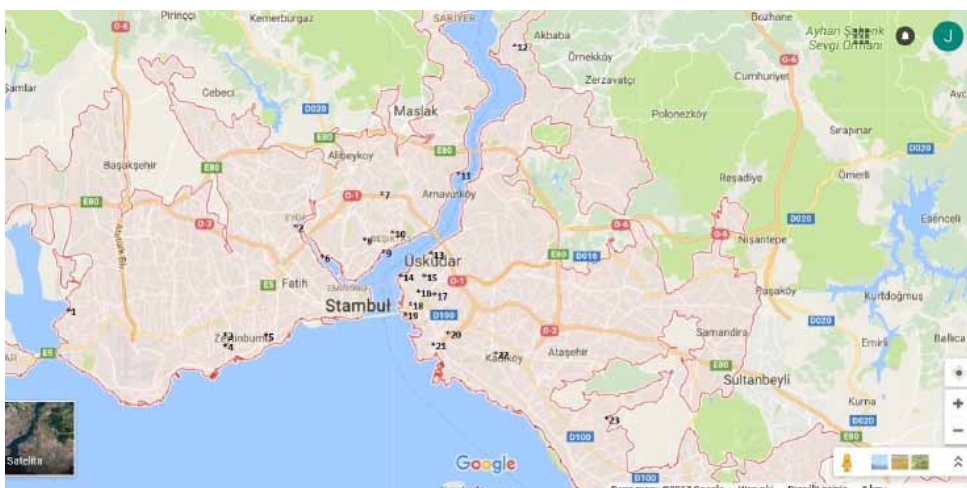
Zoological Names in Istanbul Toponymy: In the historical urbanonimics of Istanbul attention is drawn to names containing animal names. The purpose of this article is to present contemporary metropolitan urbanonimic names that contain the verbal component of the name of the animal. The analysis of the names in question is based on contemporary studies in history and art history.

Zoological names refer to both the city's districts as well as to individual public and private facilities. Among them are secular and sacral buildings. Within the latter are predominantly Muslim buildings, and only one example is associated with a Christian object. The motivation for creating zoological names was the factual or legendary linkage between the types of animals or their individual representatives with specific areas of the city. Among the animals giving names to the areas and objects of Istanbul are vertebrates: fish, amphibians, reptiles, birds and mammals, as well as invertebrates: insects and arachnids. Although most of the zoo's names were created in Ottoman times, some of them date back to the earlier Byzantine era. Some of the objects have disappeared physically but their names survived in terms of neighbouring buildings or places that exist today. In this article the author presents Istanbul zoo-like urban names with historical origins, that are of use today, while skipping a large number of modern buildings whose names usually do not result from the actual association of a given object with a particular animal.

Keywords: Istanbul, Ottoman Empire, urbanonyms, toponyms, animals

Słowa kluczowe: Stambuł, Imperium Osmańskie, urbanonimy, toponimy, zwierzęta

Współczesną toponimię Stambułu tworzą miana tureckie, odwołujące się do tradycji republikańskiej i osmańskiej. Etymologia części tych nazw sięga czasów przedosmańskich – bizantyńskich, a nawet rzymskich. Pewną grupę toponimów stambulskich stanowią określenia nawiązujące do świata

1. Usytuowanie omawianych w artykule obiektów na planie Stambułu: 1. Kanarya; 2. At Mezarı; 3. Fildamı; 4. Domuzdamı; 5. Kazlı Çeşme; 6. Kuşkonmaz Cami; 7. Kuştepe; 8. Bülbül; 9. Kuğulu Fıskiye; 10. Balık Pazarı; 11. Yılanlı Yalı; 12. Akbaba; 13. Kuzguncuk; 14. Kuşkomaz Cami; 15. Bülbül Deresi; 16. Kurbağa Nasuh Camisi; 17. Kartal Baba Cami; 18. At Türbesi; 19. At Evliya Mezarı; 20. Kurbağalıdere; 21. Kuşdili; 22. Böcekli Cami; 23. Kartal; 24. Leylek Yuvası Camisi; 25. Ağaçkakan Camisi; 26. Öküz Mehmet Paşa Camisi; 27. Örümceksiz Baba/Dede Türbesi; 28. Kumrulu Cami; 29. Deve Hanı; 30. Aslanhane Sokağı; 31. Ördek Kasap; 32. At Pazarı; 33. Fil Yokuşu; 34. Horoz Baba Türbesi; 35. Sinekli Mescid; 36. Balıkhane Kapısı; 37. At Meydanı; 38. Turnalı Çeşme.

fauny. W tworzonych nazwach miejskich znalazły się więc nawiązania tak do określeń przedstawicieli kręgowców: ssaków, ptaków, gadów, płazów i ryb, jak i bezkręgowców: owadów i pajęczaków. Przystawiciele tej fauny

już to w rzeczywistości zamieszkiwali dany obszar, już to ich związek z tą czy inną budowlą lub terenem wynikał ze stosownej legendy.

Przedstawiona niżej analiza dotyczy toponimów odzwierzęcych współcześnie używanych na terenie Stambułu. Wyjaśnienie pochodzenia poszczególnych nazw zostało zaczerpnięte z opracowań dotyczących historii Stambułu i jego sztuki. Nazwy odzwierzęce funkcjonują w przestrzeni tego miasta w opisach budowli, placów, ulic, dzielnic, umieszczanych na tablicach, szyldach, mapach, i są one powszechnie używane przez mieszkańców.

NAZWY DZIELNIC

Prowincja (*il*) „Stambuł”, zajmująca powierzchnię ponad 5 340 km², dzieli się na 39 dystryktów. Nazwa jednego z nich brzmi **Kartal** – czyli „Orzeł” (23)*. Leży on po azjatyckiej stronie Stambułu i nad Morzem Marmara. Na terenie tego dystryktu znajduje się wzniesienie, którego dzisiejsza, sturczona nazwa brzmi *Aydos Tepesi* (Wzgórze Aydos). Aydos mierzy 537 metrów n.p.m. i jest najwyższym szczytem w obrębie granic miasta. W czasach bizantyńskich wzgórze to nazywało się *Aetós*, co po grecku znaczy właśnie „orzeł”¹. Na jego stoku znajdowała się twierdza (nosząca tę samą nazwę), której ruiny zachowały się do dziś. Być może ulokowanie fortecy narzucało skojarzenia z wysoko położonym i niedostępnym orlim gniazdem. W takim wypadku „Aydos” byłoby więc prostym sturczeniem greckiego terminu, a nazwa okolicy, osady, a potem jednostki administracyjnej, włączonej formalnie do Stambułu w 1871 roku – dosłownym tłumaczeniem greckiego słowa na język turecki, oddającym jego pierwotne znaczenie. Można jednak natrafić na inne wy tłumaczenie etymologii określenia *Kartal*. W czasach bizantyńskich istniała tu mała wioska rybacka – *Kartalimen*. Nazwa ta występuje w *Kronice Teofanesa*, obejmującej lata 602–813. Oznaczała małą osadę położoną na brzegu Morza Marmara². Etymologię tego ojkonimu z kolei próbuje się powiązać z imieniem rybaka: *Kartelli*. W czasach osmańskich miałoby dojść do skojarzenia obco brzmiącego ojkonimu *Kartalimen* ze swojsko brzmiącym słowem *Kartal*. Odtąd *Kartal* stało się nazwą własną tego obszaru.

---

* Numer przy nazwie obiektu wskazuje jego lokalizację na planie Stambułu, patrz **fig. 1**.

¹ Hürel 2008: 86.

² Theophanes 1982: 89.

W obrębie bardziej centralnie położonego dystryktu Üsküdar, też w azjatyckiej części metropolii, znajduje się dzielnica **Kuzguncuk** – „Mały kruk” (13). W czasach osmańskich była to dzielnica żydowska. Również pochodzenie tej nazwy ma kilka wyjaśnień. Jedno z nich wywodzi nazwę od grobu pochowanego tu właśnie żołnierza walczącego w szeregach wojsk sułtana Mehmeda II Fatiha, które zdobyły Konstantynopol w 1453 roku³. Wojownik ów zwał się podobno Kuzguncuk Baba. Dziś nie istnieje żaden materialny ślad po jego domniemanym grobowcu. Według innej wersji *Kuzguncuk* jest tylko sturczoną postacią greckiego słowa *Κοσινίτσα*, którego etymologię trudno wytłumaczyć⁴. Monastyr o tej nazwie znajduje się na terenie Grecji, w rejonie tzw. Macedonii Wschodniej. Powstał w V wieku, lecz później uległ zniszczeniu i z ruiny podniósł go w VIII wieku biskup Germanus, uznany za świętego⁵. Etymologia nazwy tego greckiego monastyru również jest niejednoznaczna: m.in. próbuje się wywodzić ją od „20 Palm Oazy” (*είκοσι φοίνικες*), gdzie święty Germanus doznał objawienia. W latach 715–730 Germanus był patriarchą Konstantynopola. Być może ufundował wówczas w stolicy podobny do greckiego klasztor. Skądinąd wiadomo również, że Narses (478–573)⁶, wysoko postawiony bizantyjski urzędnik i wódz, wzniósł w tej konstantynopolitańskiej dzielnicy kościół dedykowany Matce Boskiej. Zatem być może *Kosinitsa* w Konstantynopolu, dzisiejszym Stambule, i *Κοσινίτσα* w Grecji mają głębsze powiązania. Potrzebne są tu wyrażnie dalsze badania.

Za murem więzienia *Yedikule* („Siedem wież”) rozciąga się dziś dzielnica zwana **Kazlı Çeşme** – „Gęsie źródło” (5). Należy ona do dystryktu *Zeytinburnu*, w europejskiej części Stambułu, a nazwa jej wywodzi się od *sabilu* (ujęcie wodne, źródło), ozdobionego kamienną płaskorzeźbą przedstawiającą gęś. Obok niej widnieje data 953 AH (mniej więcej 1537 AD). Płaskorzeźba została ostatnio odtworzona, po tym, jak ją odkuto i ukradziono w latach 90. XX wieku. Z miejscem tym wiąże się jedna z licznych legend dotyczących okoliczności zdobycia Konstantynopola przez wojska sułtana Mehmeda II Zdobywcy w 1453 roku. Według tej opowieści⁷ stojącym pod murami

³ Crowley 2006: 10.

⁴ Hürel 2008: 216. [Przyp.red.: etymologia słowiańska].

⁵ Starowieyski, Verbraken 1991: 234–237.

⁶ Eyice 1976: 51.

⁷ Hürel 2010: 730.

tureckim żołnierzom doskwierał brak wody pitnej. Sułtan, obserwujący stado gęsi, które wylądowało wśród trzciny, domyślił się, że musi tam być słodka woda. Zwiadowca wyszedł ptaki i odnalazł źródło – przypuszczenia sułtana się potwierdziły. Zarządzono więc prace hydrauliczne, a źródło słodkiej wody ujęto cembrowiną, na obudowie – na pamiątkę tej „gęsiej odsieczy” – umieszczając kamienny relief obrazujący tego ptaka. Nieodparcie nasuwa się tu skojarzenie z gęsiami kapitołińskimi, które, podnosząc wrzawę, obudziły padających z nóg obrońców tej ostatniej placówki Rzymian, podczas najazdu Galów w 390 roku p.n.e⁸. O ile w rzymskiej legendzie gęsi obudziły oblężonych, o tyle w stambulskiej – uratowały oblegających od braku wody (i, w konsekwencji, od konieczności odstąpienia od murów). Tak czy inaczej, w obu przypadkach gęsi odegrały istotną rolę w czasie walk o stołeczne miasto – Rzym: italskie *Wieczne Miasto Rzym* w pierwszym i *Nowy* (albo: *Drugi*) *Rzym* (tj. Konstantynopol) w drugim. Z czasem nazwa monumentu, istotnego obiektu hydrauliki miejskiej (ujęcie wody pitnej), została przeniesiona na całą dzielnicę i tak „Gęsie źródło” stało się oficjalnym określeniem części osmańskiego miasta.

W europejskiej części Stambułu, w dystrykcie Beyoğlu, znajduje się dzielnica **Bülbül** – „**Słowik**” (18). Prawdopodobnie jej nazwa pochodzi od słowików mieszkających w laskach, dawniej gęsto porastających tamtejsze obszary.

W dystrykcie Şişli, także po stronie europejskiej, leży dzielnica o nazwie **Kuştepe** – „**Ptasie wzgórze**” (7). Również i to określenie wiązać należy z rozciągającymi się tu onegdaj gajami – ostoją ptasich stad.

Na obrzeżach miasta, w dystrykcie *Küçükçekmece*, po stronie europejskiej, znajduje się wreszcie dzielnica **Kanarya** – „**Kanarek**” (1). Było to oczywiste miejsce naturalnego występowania i hodowli tych ptaków, jako że dawniej przestrzeń tę gęsto porastał las – pełniący funkcję podmiejskiego rezerwatu łowieckiego dla dworskich elit Stambułu.

NAZWY CIEKÓW WODNYCH

Z podobnych motywacji zapewne wywodzi się nazwa przepływającej przez azjatycki dystrykt *Üsküdar* rzeczki **Bülbül Deresi** – „**Słowiczy potok**” (15). W rejonie tym znaczna część okolicznych nieruchomości należała do rodziny

---

⁸ Kopaliński 2000: 316.

Balyan, słynnych architektów pochodzenia ormiańskiego, pracujących dla dworu sułtana. Jak wieść gminna niesie, to właśnie jeden z przedstawicieli tego rodu, żyjący w XIX wieku Kirkor Balyan, miał tak nazwać potok przepływający przez jego posiadłość.

Nieco dalej na wschód, w dystrykcie *Kadıköy*, znajduje się inny ciek określany odzwierzęcą nazwą. Jest nim *Kurbağalidere* – „**Żabi potok**” (20), którego nazwa pochodzi oczywiście od licznie zamieszkujących go niegdyś płazów. Dziś strumyk ten jest wyjątkowo zanieczyszczony i po jego dawnych mieszkańcach nie został ślad.

Tuż obok Żabiego Potoku rozciąga się teren znany jako *Kuşdili* – „**Ptasi język**” (21). Dawniej rozpościerały się tu łąki – ulubione miejsce wypoczynku mieszkańców Stambułu. Dziś, choć miejsce to w większości zajął stadion Fenerbahçe, dawna jego nazwa przetrwała w określeniu budynku nieczynnego *tekke* – siedziby bractwa sufickiego. Poetycką nazwę tego miejsca tłumaczy się tym, że dawniej często przynoszono tu śpiewające ptaki w zakrytych klatkach i zostawiano na jakiś czas, by nauczyły się naśladować kumkania żab, mieszkających w Żabim Potoku.

OBIEKTY SAKRALNE

Po azjatyckiej stronie Stambułu, w obrębie cmentarza *Karaca Ahmed*, znajduje się grobowiec o zaskakującej nazwie: *At Türbesi* – „**Mauzoleum konia**” (18). Niektóre źródła utrzymują, że został tu pogrzebany nie koń, lecz niejaki Hamza Pasza, syn wielkiego wezyra, Ruma Mehmeta Paszy, ściętego na rozkaz sułtana Mehmeda II Fatiha⁹. Z kolei tradycja ludowa głosi, że w grobowcu tym, oddalonym o około 100 metrów od grobu czczonego przez Alewitów Karacaya Ahmeda, pochowany został koń tego świętego. I gdy przy grobie świętego modlono się o pomoc dla ludzi, to przy grobie jego konia proszono o zdrowie dla domowego inwentarza. Wierzono też, że opóźnione w rozwoju motorycznym dzieci, przyprowadzone do tego „końskiego mauzoleum” przez trzy kolejne piątki, zostaną cudownie uzdrowione.

Co ciekawe, także na terenie *Üsküdaru*, bardziej na południe od omawianego obiektu, w dzielnicy *Selimiye*, znajdował się jeszcze jeden *At Evliya Mezari* – „**Grób świętego konia**” (19). Tu naprawdę pogrzebano ulubionego

---

⁹ Hürel 2009: 113–114.

2. *Kumrulu Cami* – „Meczet z gołębiami” (28), XV w. (fot. autorki).

konie sułtana Osmana I, noszącego imię *Sisli Kır* („Mglisty step”). Odbędzie się to w roku 1619, gdy teren ten należał jeszcze do ogrodu pałacowego. Kiedy w 1756 roku pałac sułtański rozebrano, a jego ogrody otwarto, mieszkańcy stolicy zyskali łatwy dostęp do grobu, który stał się swoistym miejscem kultu. Jednak w 1930 roku, gdy nagrobek z końskiej mogiły zabrano do Muzeum Pałacu Topkapı, miejsce to straciło swój na poły sakralny charakter.

Nieco mniej popularny jest *At Mezari* – „Grób konia” (2) na cmentarzu *Eyüp*, w europejskiej części Stambułu. Według tradycji ludowej pochowano w nim ulubionego rumaka sułtana Mehmeda II¹⁰. Obecność kilku grobowców takich „świętych koni” w Stambule dowodzi podziwu i poszanowania Turków osmańskich dla tego zwierzęcia, jakże ważnego w kulturze wszystkich ludów stepowych¹¹.

W obrębie starego Stambułu na historycznym półwyspie, na terenie dystryktu *Fatih*, znajduje się meczet o nazwie *Kumrulu Cami* – „Meczet z gołębiami” (28 – **fig. 2**). Projektantem i fundatorem pierwotnego budynku był Atik Sinan (zm. 1471), nadworny architekt sułtana Mehmeda II. Z niewyjaśnionych

¹⁰ <http://www.hport.com.tr/a-bigin-turnali/eyup-mezarliklarinda-ilginc-girisimler-2> [15.04.2017].

¹¹ Aksoy 1998: 38.

dokładnie przyczyn stracić miał on uznanie mocodawcy i został skazany na śmierć. Według innej wersji ostatecznie władca go jednak ułaskawił i hojnie obdarował. Jakkolwiek było, Atik Sinan ostatecznie spoczął obok wspomnianego meczetu. Obecny budynek powstał w II poł. XVIII wieku, po zniszczeniach wywołanych trzęsieniem ziemi. Nazwa jego pochodzi od zachowanej do dziś kamiennej, półkoliście zwieńczonej płaskorzeźby, w centralnym miejscu przedstawiającej umieszczoną na symetrycznej wici roślinnej misę, z której pije para gołębi. Ta reliefowa płyta była umieszczona nad kranem znajdującego się tu ongiś publicznego ujęcia wody pitnej. Proweniencja płaskorzeźby jest nieznana, choć istnieją przypuszczenia, że nie pochodzi ona z czasów osmańskich, lecz jest znacznie starsza – być może nawet rzymska. Co ciekawe, żadna znana legenda nie wyjaśnia obecności pary kamiennych gołębi w tym miejscu. Charakterystyczna dekoracja stała się jednak w oczywisty sposób inspiracją dla nadania takiej właśnie nazwy budynkowi i pobliskiej dzielnicy.

W pobliżu murów miejskich i więzienia *Yedikule* („Siedem wież”), od strony starego miasta na historycznym półwyspie, znajduje się meczet *Hacı Piri Mescidi*, lepiej znany pod inną, bardziej rozpowszechnioną nazwą ***Leylek Yuvası Mescidi*** – „**Meczet pod bocianim gniazdem**” (24). Pierwotne założenie powstało na początku XVII wieku, a ufundował je wspomniany już Hadzi Piri. Z czasem budowla popadła w ruinę, a na jej miejscu powstały slumsy (*gecekondu*), istniejące tu aż do 2007 roku. Wtedy teren oczyszczono, uporządkowano i wzniesiono na nim nowy meczet, powracając do historycznej odzwiercężącej nazwy tego obiektu. Myśl tę podsunęło ludziom prawdopodobnie gniazdo uwite przez bociana na dachu lub minarecie fundacji. Dziś już ono nie istnieje, ale tradycyjna nazwa przetrwała, obejmując swym zasięgiem również ulicę, przy której ulokowany jest ten przybytek¹².

W dystrykcie *Fatih*, w dzielnicy *Şehremini*, znajduje się meczet określany wieloma nazwami, m.in. mianem ***Örümceksiz Cami*** – „**Meczet bez pajaków**” (27). Budowlę tę ufundował i zaprojektował w latach 20. XVI wieku Mimar Acem Ali – główny architekt sułtańskiego dworu w I poł. XVI wieku. Odzwiercężąca nazwa budynku pochodzi natomiast od sąsiadującego z nim mauzoleum *Örümceksiz Baba/Dede Türbesi*. Według niektórych źródeł spoczywa w nim

---

¹² Krajcarz, Siemienieć-Gołaś 2014: 140.

3. *Kuşkonmaz Cami* – „Meczet, na którym nie siadają ptaki” (6), 1581 r. (fot. autorki).

sam fundator meczetu, natomiast według innych ludowych przekonań – bliżej nieokreślony świątobliwy starzec. Wytlumaczenie pochodzenia nazwy budynku jest zaś następujące: otóż zauważono że – tak w mauzoleum, jak w meczecie – nigdy nie pojawiają się pająki. Natomiast na przylegającym do meczetu *şadırvanı* (miejscu rytualnych ablucji przed modlitwą) widnieje wyryta w kamieniu sześcioramienna gwiazda, w sztuce tureckiej zwana „pieczęcią Salomona” i uważana za symbol siły i szczęścia, o potężnej mocy apotropaicznej¹³. Na dodatek kształt tej gwiazdy w ludowej percepcji często kojarzony bywa z pajęczą siecią – innym uniwersalnym znakiem ochronnym¹⁴.

Dwa nadmorskie meczety, chociaż położone z dala od siebie, noszą jednak identyczną nazwę: *Kuşkonmaz Cami* – „Meczet, na którym nie siadają ptaki” (6 – fig. 3). Jeden znajduje się w Üsküdarze, po stronie azjatyckiej, w dzielnicy *Şemsi Ahmed*, natomiast drugi – po europejskiej, nad zatoką

¹³ Özaygün 2004: 40.

¹⁴ <http://www.barisozkok.com/istanbulda-hazreti-suleymanin-muhurleri/> [15.04.2017].

Złotego Rogu, w dystrykcie *Beyoğlu*, w dzielnicy *Hasköy*. Meczet po stronie azjatyckiej powstał w 1580 roku, a jego fundatorem był wielki wezyr w czasach sułtana Selima II, Şemsi Ahmed Pasza, architektem zaś sam Kocu Mimar Sinan Pasza (1489–1588)¹⁵. Według legendy wielki wezyr chciał wystawić świątynię w miejscu, w którym nie będą zanieczyszczały go ptaki. Sinan wypatrzył więc rejon, w którym zderzają się prądy powietrzne znad Morza Czarnego i Morza Marmara i powstają silne wiatry. Podmuchy tych wiatrów zaś powodują powstawanie w specjalnie zaprojektowanych wycięciach minaretu dźwięków o częstotliwości odstraszaającej wszelakie ptactwo. Dlatego nigdy nie siadają one ani na dachu tej budowli, ani na jej dziedzińcu.

Meczet po stronie europejskiej został ufundowany w II poł. XV wieku przez niejakiego Hamdana Ağę, dworzanina sułtana Mehmeda II Zdobywcy. Pierwotnie budynek leżał nad samym brzegiem zatoki, a na parterze mieściły się tam nawet połączone z morzem *kayikhane* – pomieszczenia do przechowywania i naprawy łódek (*kayıklar*). Z czasem linia brzegowa zaczęła się oddalać na skutek postępującego zamulania dna zatoki, tak że nadbrzeżny pierwotnie przybytek z czasem znalazł się kilkadziesiąt metrów od morza. Żadne legendy nie tłumaczą pochodzenia jego nazwy, lecz prawdopodobnie również i tu silne nadmorskie prądy powietrzne nie pozwalają ptakom zagnieździć się w zabudowaniach.

Po azjatyckiej stronie Stambułu, w dystrykcie *Kadıköy*, znajduje się meczet ***Böcekli Cami*** – „Meczet z owadami” (22). Jednak, wbrew nazwie, w jego wnętrzu ani otoczeniu nie mieszkają żadni przedstawiciele tej gromady zwierząt. Nazwa wzięła się od obszaru, na którym została wzniesiona budowla, a mianowicie od miejsca hodowli jedwabników, w języku tureckim zwanych *ipek böcekleri*. Z czasem zaczęto określać całą tę okolicę skrótem, ograniczając się do słowa *böcekli* („z owadami”). Gdy w 1913 roku wzniesiono tu meczet, tradycyjne miano okolicy przyłgnęło i do niego. Inna wersja tłumacząca pochodzenie tej nazwy wiąże ją z osobą fundatorki – Fatmy Zehry, która zdobyć miała pieniądze na ufundowanie tego domu modlitwy właśnie z hodowli jedwabnika. Jej grób znajduje się na dziedzińcu świątyni.

Jedyną chrześcijańską wśród omawianych tu stambulskich budowli sakralnych noszących odzwierzęcą nazwę jest ***Balıkli Ayazma***, czyli „Święte źródło

---

¹⁵ Günay 2006: 7.

z rybami”. Obiekt ten znajduje się w greckim prawosławnym klasztorze, tuż za murami starego miasta, zaraz za bramą *Silivri Kapısı*, w dystrykcie *Zeytinburnu*, w dzielnicy *Merkezefendi*. Kościół i klasztor znane są pod nazwą „Matki Boskiej Życiodajnego Źródła”. Pierwszy kościół i ujęcie wody, uważanej za leczniczą, zbudował tu cesarz bizantyński Leon w V wieku. Według legendy, gdy Leon – wówczas jeszcze szeregowy żołnierz – przebywał w pobliżu tego miejsca, pewien niewidomy starzec poprosił go o podanie mu czegoś do picia. Kiedy Leon nie mógł znaleźć wody, usłyszał głos, który zaprowadził go do ukrytego źródła. Podał wodę starcowi, który obmył nią oczy i, przejrzawszy, przepowiedział Leonowi, że ten zostanie cesarzem. Było to właśnie omawiane źródło z cudowną uzdrawiającą wodą. Legenda ta nawiązuje w pewien sposób do tekstu ewangelicznego świętego Jana (J 9,1–41) – przypowieści o obmyciu oczu przez niewidomego od urodzenia w sadzawce Siloe¹⁶. Kościół i źródło istniały przez cały czas trwania cesarstwa bizantyńskiego. Po upadku Konstantynopola miejsce to zostało opuszczone, a wierni powrócili tu dopiero w XVIII wieku, za pozwoleniem sułtana Ahmeda III (pan. 1703–1730)¹⁷. W świętym źródle żyją dziś czerwono ubarwione ryby, z których obecnością wiąże się kolejna legenda. Otóż wiosną 1453 roku, gdy oblężenie Konstantynopola trwało w najlepsze, jednemu z zakonników mieszkających w tym klasztorze powiedziano, że Turcy już wkrótce zdobędą miasto. Mnich, który właśnie smażył sobie rybę na ogniu, usłyszawszy ten przerażający prognostyk, odpowiedział, że tak, jak nie wierzy w ożywienie ryb, które smażą się na patelni, tak i nie wierzy w zdobycie miasta przez Turków. W tym samym momencie ryby na patelni ożyły i skoczyły do źródła. Dlatego, wedle legendy, ryby dziś w nim mieszkające są czerwone. Źródło to użyczyło swej nazwy wielu okolicznym obiektom. Tak więc np. współczesny szpital grecki, znajdujący się w pobliżu, również zawiera w swej nazwie słowo *balıklı* („rybny”).

OBIEKTY ŚWIECKIE

Nad brzegiem Bosforu, po europejskiej stronie miasta, wznosi się drewniana budowla o nazwie *Yılanlı Yalı* – „Willa węży” (11). Domostwo to jest uważane za jedną z trzydziestu najlepiej zachowanych drewnianych rezydencji

¹⁶ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* 1982: 1227.

¹⁷ <https://www.britannica.com/biography/Ahmed-III> [15.04.2017].

w Stambule. Budynek powstał w końcu XVIII wieku. Według legendy sułtan Mahmud II (pan. 1808–1839)¹⁸ upodobał sobie tę willę i chciał ją zagarnąć, choć należała ona wówczas do ministra spraw zagranicznych, Mustafy Efen-diego. Przyjaciel obu mężów, chcąc pomóc ministrowi w zachowaniu siedziby, przekonywał władcę, że willa – z racji swojego położenia nad wodą – jest miejscem często nawiedzanym przez węże. Sułtan zrezygnował w końcu z przywłaszczenia sobie willi, a wywiedziona z tej opowieści nazwa budynku na dobre zakotwiczyła się w świadomości mieszkańców i funkcjonuje do dziś.

Innym noszącym odzwierzęcą nazwę obiektem o charakterze świeckim i publicznym jest **Fildamı** – „**Pawilon słoni**” (3). Ten ogromny obiekt znajduje się ok. 2 km na zachód od murów Stambułu. Dziś jest to dystrykt *Bakırköy* i dzielnica *Osmaniye*, a w czasach bizantyńskich miejsce to nazywano Hebdomon – *Ἑβδόμων*¹⁹. Budowla ta powstała w V lub VI wieku n.e. z inicjatywy Bizantyńczyków i była miejskim rezerwuarem pitnej wody. Jest to jedna z czterech stambulskich cystern otwartych, które przetrwały do dziś. Długość tej prostokątnej budowli wynosi 127, a szerokość 76 m. Mury zaś mają wysokość 11 i grubość 7 m. Prawdopodobnie już pod koniec istnienia Bizancjum budowlę tę zaczęto wykorzystywać jako miejsce stacjonowania dla słoni, tak bojowych, jak i paradnych. W czasach osmańskich budynek nadal pełnił tę funkcję. Z czasem zapomniano, że jest to właściwie cysterna i zaczęto ją nazywać „Pawilonem słoni”. Obecnie miejsce to jest objęte ochroną konserwatorską, choć jeszcze kilkanaście lat temu odbywały się tam różne imprezy masowe i koncerty. Niedaleko tego wielkiego zbiornika wodnego znajdowały się trzy inne, mniejsze, eliptyczne cysterny. Jedna z nich uległa zupełnemu zniszczeniu, natomiast dwie pozostałe jeszcze dziś są określane jako **Domuzdamı** – „**Schronienie świń**” (czyli „Chlew”) (4). Prawdopodobnie zatem trzymano tam trzodę chlewną na potrzeby ludności chrześcijańskiej. Nie należy jednak wykluczać możliwości, że mogło to być również więzienie dla wziętych w jasyr „zjadaczy wieprzowiny”, czyli chrześcijan. Obie te nazwy, tak *Fildamı*, jak i *Domuzdamı*, są dziś nadal w użyciu.

W obrębie starego Stambułu (*Fatih*), w dzielnicy *Zeyrek* znajduje się miejsce zwane **Fil Yokuşu** – „**Stok słoni**” (33). Podobnie jak w przypadku

¹⁸ <https://www.britannica.com/biography/Mahmud-II-Ottoman-sultan> [15.04.2017].

¹⁹ Hürlel 2010: 456.

Fildamu, są to pozostałości po bizantyńskiej cysternie, w czasach osmańskich adaptowanej na koszary dla słońi należących do dworu lub wojska.

W pobliżu meczetu Fatiha, w centralnej części starego Stambułu, znajduje się zachowany w szczątkowej formie obiekt nazywany *Deve Hani* – „**Karawanseraj wielbłądów**” (29). W architekturze tureckiej słowem *han* określa się karawanseraje znajdujące się w miastach, a nie na szlakach pomiędzy nimi. Tego typu budowle spełniały rozliczne funkcje: były jednocześnie zajazdem, miejscem noclegu i wypoczynku dla podróżujących ludzi i ich zwierząt, tymczasowym magazynem towarów, wreszcie miejscem spotkań oraz wymiany towarów i informacji. O ile karawanseraje na szlakach pomiędzy miastami gościły podróżnych wszelkich stanów i zawodów, bez wyboru, o tyle wewnątrz murów miejskich często były przeznaczone dla pewnych grup handlarzy czy też podróżnych. Zajazd przy meczecie Fatiha był wyraźnie dostosowany do potrzeb podróżnych przemieszczających się na wielbłądach.

W pobliżu zabudowań, jakie narosły z czasem wokół meczetu Fatiha, biegnie dziś trakt *Aslanhane Sokağı* – „**Ulica klatek z tygrysami**” (30). W epoce Osmanów były tu rozległe ruiny budowli pochodzącej prawdopodobnie jeszcze z czasów rzymskich, w których urządzono pomieszczenia dla tygrysów itp. dzikich zwierząt z sułtańskiego zwierzyńca. Nazwa ulicy jest dziś jedynym śladem po tym ważnym obiekcie o prestiżowym znaczeniu²⁰.

Na placu przed pierwszą bramą prowadzącą do pałacu Topkapı znajduje się ujęcie wody pitnej typu *çeşme*, wzniesione w stylu baroku osmańskiego w latach 20. XVIII wieku, za panowania sułtana Ahmeda III. Budowlą tą zastąpiono wcześniejszy, wzniesiony jeszcze w czasach bizantyńskich obiekt pełniący te same funkcje. Owa wcześniejsza fontanna nosiła miano „Żurawiej” (*Γέρωνιον* – Geranion). Nawiązując do tradycji, także i tę nową budowlę nazwano *Turnalı Çeşme* – „**Żurawie źródło**” (38), chociaż w jej dekoracji nie sposób dopatrzyć się jakiegokolwiek śladu motywu żurawia²¹.

Kolejny obiekt o ptasiej nazwie to *Kuğulu Fıskiye* lub *Kuğu Heykeli Fıskiyesi* – „**Fontanna labędzia**” (9). Pierwotnie znajdował się on w parku

²⁰ Przy dworze sułtańskim istniały zwierzyńce, w których trzymano różne zwierzęta nietypowe, egzotyczne, wzbudzające zdziwienie i strach, Reindl-Kiel 2010: 271.

²¹ <https://issuu.com/sururozturk/docs/001502007006> [15.04.2017].

pałacu sułtańskiego Yıldız, a obecnie zdobi ogród przed pałacem Dolmabahçe²². Tę eklektyczną budowlę, której nazwa nawiązuje do figur łabędzi, zdobiących fontannę, wzniesiono w II poł. XIX wieku.

W centrum starego Stambułu, w dzielnicy *Mimar Hayrettin*, znajduje się kilka obiektów, w których nazwie pojawia się słowo *sinekli* – „z muchami”, np. *Sinekli Mescid* – „Meczet z muchami” czy *Sinekli Medrese Sokağı* – „Ulica medresy z muchami” (35). Określenie to w sposób jednoznaczny nawiązuje do roli tego regionu, przez wiele lat służącego za ogromne śmietnisko, gdzie wyrzucano wszelkiego rodzaju odpadki, śmieci oraz padlinę, co oczywiście ściągało tu chmary much²³.

Jedna z bram Stambułu, prowadząca z miasta na brzeg Morza Marmara, nosiła nazwę związaną z handlem rybami: *Balikhane Kapısı* – „Brama przy magazynach rybnych” (36). Dziś nie ma już ani tej bramy, ani sąsiadujących z nią magazynów. Samo określenie *balikhane* zachowało się jednak w nazwach różnych obiektów rozrzuconych na pobliskim terenie, takich jak współczesny meczet *Balikhane Camisi* z lat 80. XX wieku, liczne restauracje, wreszcie – stacja kolejowa. W kilku miejscach Stambułu, w *Kadıköy* i *Üsküdar*ze po stronie azjatyckiej oraz *Beşiktaş*u i *Beyoğlu* po stronie europejskiej, znajdują się historyczne „Targi rybne” – *Balık Pazarı* (10).

W pobliżu meczetu Fatiha istnieje miejsce znane jako *At Pazarı* – „Koński targ” (32). W czasach osmańskich handlowano tam końmi. Również i w azjatyckiej części Stambułu łatwo odnaleźć dawny „Koński targ”. Dał on nazwę nie tylko całej okolicznej dzielnicy, lecz słowo to znajdziemy również w rozbudowanym określeniu jednego z miejscowych meczetów z XVIII wieku: *At Pazarı Osman Efendi Camisi*, czyli „Meczet Osmana Efendiego na Końskim targu”²⁴.

Wreszcie, w centralnym punkcie Stambułu, w pobliżu Błękitnego Meczetu i Muzeum Aya Sofya znajduje się ogromny plac o antycznej proveniencji.

²² https://books.google.pl/books?id=4_Wj3xaFJcC&pg=PA93&lpg=PA93&dq=kugu+haykeli+dolmabahce&source=bl&ots=zjh3gUAYCW&sig=8WRM779SRtXDYXS8uFRC66VYpbE&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj5_yT87zTAhVliwKHUU9CUIQ6AEIRjAJ#v=onepage&q&f=false [15.04.2017].

²³ <http://www.fatih.bel.tr/icerik/12117/mimar-sinan-hayrettin-mahallesi/> [15.04.2017].

²⁴ Öz 1997: 130.

4. *At Meydanı* (37) – na miejscu Hipodromu z II w. n.e. (fot. autorki).

Jest to słynny konstantynopolitański Hipodrom, gdzie odbywały się wyścigi koni i rydwanów. Budowę Hipodromu, zwanego dziś *At Meydanı* – „**Koński plac**” (37 – **fig. 4**), zapoczątkował w 203 roku cesarz Septymiusz Sewer (pan. 193–211)²⁵. Hipodrom pełnił swoje sportowo-widowiskowe funkcje także w czasach bizantyńskich, a w ruinę zaczął popadać po zajęciu miasta przez krzyżowców w 1204 roku. Kamień z rozebranych siedzisk tego toru wyścigowego posłużył m.in. do budowy Błękitnego Meczetu na początku XVII wieku. Dziś przestrzeń ta nadal zachowuje charakter otwartego placu.

Obecność w stambulskiej toponimii wielu nazw zawierających element pochodzenia końskiego, określających zarówno budowle sakralne, jak i świeckie, jest wyrazem istotnej roli, jaką zwierzęta te odgrywały w kulturze i strukturze Imperium Osmańskiego i społeczeństw tureckich.²⁶

²⁵ Wolski 2007: 446.

²⁶ Artan 2010: 237.

OBIEKTY O NAZWACH POZORNIE ODZWIERZĘCYCH

Istnieje wreszcie w Stambule kilka nazw, które można określić jako pozornie odzwierzęce. Dzisiejsza ich postać, zawierająca określenie zwierzęcia, może sugerować, że ten czy inny obiekt wiązał się faktycznie w jakiś sposób z danym przedstawicielem fauny. Jednak w tych konkretnych przypadkach takie „odzwierzęce” określenia pochodzą wyraźnie od przydomków fundatorów tychże obiektów.

Tak więc w centrum historycznego Stambułu, w dystrykcie *Fatih*, w pobliżu szpitala Güreba, jest dzielnica nosząca zaskakujące miano: **Ördek Kasap** – „**Rzeźnik-kaczka**” (31). Wywodzi ono się od nazwy nieistniejącego dziś meczetu, ufundowanego w 1773 roku przez Şücaeddina Kasapbaşiego Ördeka Mehmeta Efendiego. Tytuł *kasapbaşı* wskazuje, że człowiek ów był przełożonym (lub przynajmniej mistrzem) cechu rzeźników. Z kolei słowo *ördek*, czyli „kaczka”, było prawdopodobnie prześmiewczym przydomkiem Efendiego – być może nawiązującym do charakterystycznego dlań sposobu chodzenia. Z czasem ta przydługa odantroponimiczna nazwa uległa skróceniu do postaci pomijającej imiona własne, a zachowującej tylko charakterystyczne elementy, tj. zawód i przydomek fundatora.

W innym miejscu historycznego dystryktu *Fatih*, w dzielnicy *Unkapanı*, w pobliżu Złotego Rogu znajduje się grobowiec, gdzie pochowany został **Horoz Baba** – „**Baba-kogut**” (34). Jednak w tym wypadku nie chodzi wcale o ptaka domowego, lecz o jednego z żołnierzy Mehmeda II Fatiha, zdobywcy stolicy Bizancjum. Wojak ów nazywał się Ahmet i pochodził aż z Chorasanu. Wiódł życie derwisza, przynależąc do bractwa Ahmeta Yeseviego (stąd przydomek *Baba*, czyli „mąż świątobliwy”). Przyłączył się jednak do wojska Osmanów i brał udział w oblężeniu Konstantynopola wiosną 1453 roku. Zasłynął wczesnymi pobudkami, jakie urządzał swym towarzyszom broni, gdy, naśladując poranne pianie koguta, wzywał ich do modlitwy przed świętem. Stąd zyskał miano *Horoz*, czyli: „kogut”. Gdy wojska sułtana wtargnęły do miasta, Baba Horoz poległ w trakcie ulicznych walk. Jego grób przetrwał jednak po dziś dzień.

Również w historycznym Stambule, w dzielnicy *Karagümrük*, stoi meczet o nazwie **Öküz Mehmet Paşa Camisi** – „**Meczet Mehmeta Paszy-Wolu**” (26). Fundatorem tego powstałego w 1621 roku domu modlitwy był Wielki Wezyr

Mehmet Pasza – mąż Gevher Sultan, córki sułtana Ahmeta I (pan. 1603–1617)²⁷ – zwany „Wołem”. Przydomek ten nawiązywał już to do nadludzkiej siły i mocarnej postury wezyra, już to stanowił złośliwy przytyk do pochodzenia Mehmeta, jako że jego ojciec był zwykłym wolarzem.

Z żartobliwym zniekształceniem nazwy mamy do czynienia w przypadku meczetu znanego m.in. jako *Kurbağa Nasuh Camisi* – „Meczet Nasuha-*-Żaby*” (16), gdzie z rozmysłem zamieniono słowo *Kurban* (imię własne architekta i fundatora budowli) na podobnie brzmiące *kurbağa* – „żaba”²⁸.

Kolejny odzwierzęcy przydomek jednego z żołnierzy wojsk sułtana Mehmeda II Zdobywcy pojawia się w nazwie dzielnicy *Akbaba*, w dystrykcie *Beykoz*, po azjatyckiej stronie Bosforu. Tam to bohaterski wojownik Mehmet, zwany *Akbaba* – „Sęp” (12), za swe mężne czyny otrzymał od sułtana rozległe tereny rozciągające się wzdłuż Bosforu²⁹. Gdy zmarł, wokół jego grobu rozwinęła się osada, którą z czasem włączono w granice Wielkiego Stambułu, jako odrębną dzielnicę, pod nazwą nawiązującą do sępiego przydomka bohaterskiego Mehmeta.

W dzielnicy *Tabaklar*, w dystrykcie *Üsküdar*, po azjatyckiej stronie Stambułu, znajduje się obiekt o nazwie *Kartal Baba Camisi* – „Meczet Baby-*-Orla*” (17)³⁰. To odantroponimiczne miano pochodzi od przydomka szejka mieszkającego w mieszczącej się onegdaj w tym miejscu siedzibie bractwa sufickiego, znanego jako Baba Kartal – „Baba-Orzeł”, zmarłego w 1789 roku. Imię tego świętego męża nadano również pobliskiej ulicy, zwanej dziś *Kartal Baba Caddesi* – „Aleja Baby-Orla”.

W centralnych obszarach dawnego Stambułu, w dzielnicy *Kocamustafapaşa*, jest zlokalizowany Meczet Iskendera Czelebiego, znany także jako *Agaçkakan Camisi* – „Meczet *dzięcioła*” (25). Nazwy tej użyła meczetowi znajdująca się dawniej w pobliżu *Agaçkakan Tekkesi* – „Tekke (Takijja) *dzięcioła*” – siedziba sufickiego bractwa derwiszów *Bedeviyye*, o proveniencji egipskiej. Nie jest pewne, skąd wzięła się nazwa tego *tekke*: czy słowo „dzięcioł” było

²⁷ <https://www.britannica.com/biography/Ahmed-I> [15.04.2017].

²⁸ Hürel 2009: 92.

²⁹ Hürel 2010: 33.

³⁰ Hürel 2010: 442.

przydomkiem któregoś z szejków lub dobroczyńców tego przybytku, czy też, jak sugerują niektóre źródła, wiązać je raczej należy z masowo ongiś występującymi w pobliskich gajach ptakami tego gatunku. Tak czy inaczej mamy tu do czynienia z przypadkiem przeniesienia nazwy jednego obiektu na inny, leżący w pobliżu: siedziba derwiszów przestała bowiem funkcjonować w 1925 roku, na mocy dokumentu znoszącego działalność bractw sufickich w Republice Tureckiej³¹.

PODSUMOWANIE

Historyczne nazwy odzwierzęce licznie występują w toponimii Stambułu i są istotnym dokumentem dziejów miasta. Zazwyczaj określenia zwierząt użyte w tych urbanonimach mają umocowanie w faktycznych powiązaniach przedstawicieli danej grupy czy też gatunku zwierząt z konkretnym miejscem. W wielu wypadkach jednak związki te znajdują wytłumaczenie wyłącznie w legendach, nie zaś w udokumentowanych danych historycznych i są istotnym dokumentem historii miasta.

Odzwierzęce nazwy w toponimii Stambułu mają proveniencję zarówno osmańską, jak i bizantyńską, a w niektórych przypadkach – choć brak dokumentów potwierdzających – być może nawet rzymską. Ilościowo dominują terminy pochodne od określeń rozmaitych ptaków. Wśród nich są nazwy pochodzące od zdarzeń legendarnych, w których ptaki miały brać udział, jak i wywiedzione wprost z nazw ptaków ongiś zamieszkujących Stambuł i jego okolice. Uwagę zwraca także spora liczba toponimów powiązanych z końmi – co świadczy o znaczeniu tego zwierzęcia w życiu codziennym i kulturze Turków. Nie brak też celowych, zabawnych przeinaczeń, zmieniających zabarwienie niektórych określeń na żartobliwe. Co zaskakujące, stosowane są one często nawet w odniesieniu do meczetów, zatem żartobliwa nazwa tych obiektów z pewnością nie miała służyć obrazie uczuć religijnych.

Oficjalne odzwierzęce nazwy budowli sakralnych, tak muzułmańskich, jak i chrześcijańskich, mogą zaskakiwać obserwującego to zjawisko niejako z zewnątrz. Charakter większości z wyżej przytoczonych nazw należy odczytywać raczej jako żartobliwe. Występuje też wiele nazw odantroponimicznych, które zawierają element sugerujący powiązanie z określeniem odzwierzęcym: jednak

---

³¹ Eygi 2003: 264.

zawsze okazuje się, że są to jedynie zwierzęce przydomki osób związanych z historią danych obiektów.

BIBLIOGRAFIA

- Aksoy, Y. 1998: "Türklerde At ve Kımız Kültürü", [w:] *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 114, 38–44
- Artan, T. 2010: "Ahmed I and 'Tuhfet'ül-mühûk ve's-selâtin': A period manuscript on horses, horsemanship and hunting". [w:] Faroqhi S. (ed.) *Animals and People in the Ottoman Empire*, 235–270. İstanbul: Eren.
- Eygi, M. Ş.E. 2003: *Cami kıyımı*, İstanbul: Tarih ve İbret Yayınları
- Eyice, S. 1976: *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Günay, R. 2006: *Sinan'ın İstanbul'u.*, İstanbul: YEM Yayınları
- Hürel, H. 2008: *Semtleri, Mahalleri, Caddeleri ve Sokakları A'dan Z'ye İstanbul'un Alfabetik Öyküsü*, İstanbul: İkarus
- Hürel, H. 2009: *Anlat İstanbul*, İstanbul: Kapı Yayınları
- Hürel, H. 2010: *İstanbul'u Geziyorum, Gözlerim Açık*, İstanbul: Kapı Yayınları
- Kopaliński, W. 2000: *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy
- Krajcarz J., Siemienieć-Golaś E. 2014: *The Mosques of Istanbul: names, history and legends*, Kraków: Księgarnia Akademicka
- Öz, T. 1997: *İstanbul Camileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Özaygün, R. 2004: *Bilinmeyen hazine. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası*, İstanbul: Alemdar Ofset
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* 1982, wydanie trzecie poprawione, Poznań-Warszawa: Wydawnictwo Pallotinum
- Reindl-Kiel, H. 2010: "Dogs, elephants, lions, a ram and a rhino on the diplomatic mission: animals as gifts to the Ottoman court". [w:] Faroqhi S. (ed.) *Animals and People in the Ottoman Empire*, 271–286. İstanbul: Eren.
- Starowieyski, M., Verbraken, P.-P. 1991: *Ojcowie Kościoła. Panorama patrystyczna*, Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej
- [Theophanes 1982]: *The Chronicle of Theophanes: Anni Mundi 6095–6305 (A. D. 602–813)*, ed. and transl. by Harry Turtledove, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press
- <http://www.barisozkok.com/istanbulda-hazreti-suleymanin-muhurleri/> [15.04.2017]
- https://books.google.pl/books?id=4_-Wj3xaFJcC&pg=PA93&lpg=PA93&dq=kugu+heykeli+dolmabahce&source=bl&ots=zjh3gUAYCW&sig=8WRM779SRtXDYXS8uFRc66VYpbE&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj5_yT87z-TAhVIiwKHUU9CUIQ6AEIRjAJ#v=onepage&q&f=false [15.04.2017]
- <https://www.britannica.com> [17.04.2017]

<http://www.fatih.bel.tr/icerik/12117/mimar-sinan-hayrettin-mahallesi/> [15.04.2017]

<http://www.hport.com.tr/a-bigin-turnali/eyup-mezarliklarinda-ilginc-girisimler-2>
[15.04.2017]

<https://issuu.com/sururozturk/docs/001502007006> [15.04.2017]